

«ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՐԴԸ».

ԱՆՁԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ ԵՎ ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ
ՊԱՅՔԱՐԸ ԹՈՒՐԲԻԱՅՈՒՄ 1938-1950ԹԹ..

Բանալի բառեր. Ազգային շեֆի շրջան, ավորորիտարիզմ, անձի պաշտամունք, քեմալիզմ, թուրքական քաղաքական ավանդույթ, քաղաքական մարդաբանություն

Թուրքիայում հանրապետության հիմնադրի՝ Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթյուրքի անձի պաշտամունքը ձևավորվել է դեռևս 1920-ականների կեսից, երբ հենց Քեմալի անմիջական մասնակցությամբ ստեղծվեց անցյալի, ներկայի և ապագայի նոր, հետագայում «քեմալիստական» կոչված, մեկնաբանությունը: Անձի պաշտամունքի ձևավորումն ընթացավ երկրում միակուսակցական համակարգի հաստատման հետ զուգահեռ: Իսկ Աթաթյուրքի մահից հետո՝ 1938թ. նոյեմբերից ի վեր, այն դարձավ կարևորագույն ներքաղաքական գործոն: Անհրաժեշտ է նշել, որ այդ ընթացքում զանազան քաղաքական ուժեր տարբեր կերպ և նպատակներով են օգտագործել Աթաթյուրքի անձի խորհրդանիշը: Այն դարձել է Թուրքիայում մշտական ներկայություն ունեցող մի երևույթ, որի հետ անպայման պետք է հաշվի նստեն բոլոր քաղաքական ուժերը, և դա միևնույն ժամանակ դարձավ թուրքական քաղաքական ավանդույթ¹:

Թուրքիայի Հանրապետության պատմության ընթացքում որոշ քաղաքական գործիչներ փորձեր են ձեռնարկել երկրում հաստատել իրենց անձի պաշտամունքը: Սակայն միակ գործիչը, ում քիչ թե շատ հաջողվեց անել դա, պաշտոնապես և տևական ժամանակով ստվերում թողնել նույնիսկ Աթաթյուրքին,

¹ Özyürek E., Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey, Duke University Press Books 2006, pp.1-4:

Թուրքիայի հանրապետական պատմության ամենաերկարակյաց քաղաքական դեմքերից մեկն էր՝ Իսմեթ Ինոնյուն։ Հենց նրա նախագահության տարիներին Աթաթյուրքի անձը «լցվեց» նոր խորհրդանշական իմաստով և սկսվեց նրա կերպարի տարրաձև օգտագործումը քաղաքականության մեջ։

Սույն հոդվածում կներկայացնենք Թուրքիայի Հանրապետության պատմության ամենաառանցքային գործիչներից մեկի՝ Ի. Ինոնյուի անձի շուրջ ստեղծված պաշտամունքը և կփորձենք հասկանալ, թե ինչ տեղ է այն զբաղեցնում քեմալիզմի պատմության մեջ։ Միևնույն ժամանակ մենք կուրվագծենք անհատի պաշտամունքի ձևավորման «թուրքական մոդելի» առանձնահատկությունները։

Անհատի պաշտամունքի ձևավորումը Թուրքիայում

1923 թ. հռչակելով Թուրքիայի Հանրապետությունը՝ թուրք առաջնորդները Մուսթաֆա Քեմալի գլխավորությամբ որոշեցին օսմանյան շրջանի սուլթան-խալիֆի միապետական – աստվածապետական հայեցակարգը փոխարինել նոր, արևմտյան քաղաքական հայեցակարգով։ Երկրում սկսվեցին այսպես կոչված արդիականացման (մոդեռնիզացիոն) վերափոխումները, որոնք նպատակ էին հետապնդում ձևափոխել մինչ այդ առկա պետական, հասարակական և սոցիալ-մշակութային կարգերը ու դրանց փոխարեն հաստատել եվրոպական, «ժամանակակից» կարգեր։ Մա իր հերթին նշանակում էր, որ Թուրքիայում ևս տեղի կունենան այնպիսի գործընթացներ, որոնք բնորոշ էին ժամանակի արևմտյան երկրներին՝ անտարակույս, դրսևորելով տեղական առանձնահատկություններ։ Այդպիսի մի կարևոր հանգրվան էր նաև միակուսակցական համակարգի ստեղծումն ու անհատի պաշտամունքի ձևավորումը։

Մարդկության պատմության նորագույն շրջանի գլխավոր առանձնահատկություններից էր անհատի ժամանակակից

պաշտամունքի առաջացումը: Այս եզրն առավել մեծ ճանաչում ձեռք բերեց ԽՄԿԿ XX համագումարում Ն.Ս. Խրուշչովի ելույթից հետո, որով վերջինս բնութագրել էր ողջ ստալինյան կառավարման համակարգը: Սակայն մենք այն կկիրառենք ավելի լայն, վերլուծական իմաստով: Մեր կարծիքով «անհատի/անձի պաշտամունքը» որևէ անձի՝ շրջապատի մարդկանց հանդեպ չափազանց վսեմացման ու վեհացման խորհրդանշական արտահայտություն է: Ընդ որում, այս եզրով են բնորոշվում միայն քաղաքականության մեջ հանդես եկող կերպարները: Ժամանակակից պատմության մեջ որևէ անձի պաշտամունքի կերտման գլխավոր հատկանիշը այդ անձի հանդեպ սրբազնության (sacrality) առաջացումն է (այն հաճախ համընկնում է *հեղինակություն* և խարիզմա հասկացությունների հետ, թեև դրանք տարբեր են)²: Պետք է նկատել նաև, որ այդ սրբազնությունը ոչ թե *a priori* գոյություն ունի հասարակության մեջ, այլ այն առաջանում է որոշակի պատմական պայմաններում և կարող է ընդունել տարբեր տեսք և ձև³:

Ելնելով վերոնշյալից՝ ժամանակակից քաղաքական պաշտամունքներից առաջինը կարելի է համարել Լուի Նապոլեոն Բոնապարտի անձի պաշտամունքը, ով 1851թ. իրեն հռչակեց կայսր Նապոլեոն III⁴: Օգտվելով գերմանացի պատմաբան Յան Փլամփերի առաջարկած դասակարգման մեթոդից՝ կարող ենք արձանագրել հինգ առանձնահատկություններ, որոնք տիպաբանորեն բնորոշում են ժամանակակից անհատի պաշտամունքները⁵: **Առաջին**. համաձայն Փլամփերի, ժամանակակից անհատի պաշտամունքները *զանգվածային քաղաքականությ-*

² Shils E., Center and Periphery: Essays in Macrosociology. Chicago: The University of Chicago Press, 1975, p. 5.

³ Burrin P., Political Religion: The Relevance of a Concept // History and Memory, Vol. 9, No. 1/2, p. 345.

⁴ Плампер Я., Алхимия власти. Культ Сталина в изобразительном искусстве. Москва: Новое литературное обозрение, 2010, стр.12.

⁵Նույն տեղում:

յան (mass politics) առաջացման արդյունքն են, ինչը նշանակում է, որ անձի պաշտամունքի լեգիտիմության աղբյուրն ու հիմնական լսարանը ժողովուրդն է: **Երկրորդ** կարևոր առանձնահատկությունը ժամանակակից ՁԼՄ-ների օգտագործումն է, որն անհրաժեշտ է անձի պաշտամունքի բաղադրիչները (ֆիլմեր, նկարներ, պաստառներ և այլն) լայնորեն տարածելու համար: **Մյուս** առանձնահատկությունն այն է, որ անհատի պաշտամունքը առաջանում է միայն փակ հասարակություններում, որտեղ այն հաճախ ուղեկցվում է բռնություններով և մարդու իրավունքների սահմանափակումներով: Անձի քաղաքական պաշտամունքը անհրաժեշտ է իշխանության և հպատակների միջև հարաբերությունների որոշման համար: **Չորրորդ** հանգամանքն այն է, որ ժամանակակից բոլոր անհատի պաշտամունքները առաջանում են երկրի պատմության աշխարհիկ ժամանակաշրջանում, այն բանից հետո, երբ աստվածությունները հեռացված են հասարակության մետաֆիզիկական տարածությունից: Եվ **վերջին** առանձնահատկությունը. ժամանակակից անհատի պաշտամունքը բացառապես հայրակենտրոն երևույթ է:

Դեռևս Ֆրանսիական Մեծ հեղափոխությունից հետո սկսված քաղաքական գործընթացները էլ ավելի արագացան Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում: Մեծացավ սովորական քաղաքացիների քաղաքականությանը մասնակցության և գիտակցության աստիճանը: Առաջացած զանգվածայնությունը և ՁԼՄ-ների լայն տարածումը նպաստեցին Եվրոպայում ավտորիտար, ամբողջատիրական վարչակարգերի ստեղծմանը, որոնց համակարգում կարևոր գործոն էր անհատի պաշտամունքի ինստիտուտը: Դրանցից առավել ազդեցիկները իտալական ֆաշիստական իշխանությունն էր՝ Բ. Մուսոլինիի գլխավորությամբ, գերմանական նացիզմը՝ Ա. Հիտլերի ղեկավարությամբ, բոլշևիկյան վարչակարգը՝ Ի. Ստալինի առաջնորդությամբ:

Եվրոպայում տեղի ունեցող գործընթացների ազդեցության տակ, ինչպես նաև ներքաղաքական զարգացումների արդյունքում հանրապետության հռչակումից ոչ շատ անց Թուրքիայում ձևավորվեց անհատի պաշտամունք, որն ամբողջությամբ համապատասխանում է վերոշարադրյալ տիպաբանությանը: Անհատի պաշտամունքի *օբյեկտ* հանդիսացավ ազգայնական շարժման առաջնորդ, զինվորական Մուսթաֆա Քեմալը:

Արդեն 1925թ. Թուրքիան ավստրիացի քանդակագործ Հենրիխ Կրիպպելին պատվիրեց քանդակել Մուսթաֆա Քեմալի արձանը: Այն տեղադրվեց 1926թ. Ստամբուլի Սարայբուրնու այգում՝ դառնալով Թուրքիայի Հանրապետության առաջին արձանը⁶: Հաջորդիվ սկսվեց Մուսթաֆա Քեմալին պատկերող արձանների ու կիսանդրիների տեղադրման յուրատեսակ «շքերթ» երկրի ողջ տարածքում:

Անձի պաշտամունքի ստեղծման մեխանիզմները հասկանալու տեսանկյունից հատկապես արժե անդրադառնալ Ստամբուլի կենտրոնական վայրերից մեկում՝ Թաքսիմի հրապարակում տեղադրված «Հանրապետության արձան»-ի պատմությանը: Այն տեղադրվել է 1928թ. և քանդակվել է հայտնի իտալացի քանդակագործ Պիետրո Կանոնիկայի կողմից⁷: Հուշարձանը կարելի է համարել Թուրքիայում անհատի պաշտամունքի ձևավորման ամբողջական մի ներկայացուցիչ: Այն իր

⁶ CumhuriyetTürkiye’sininilkheykeli, <http://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/cumhuriyet-turkiyesinin-ilk-heykeli-382686> (վերջին այցելությունը՝ 04. 09. 2015 թ.): Սարայբուրնու Ստամբուլի այն վայրն է, որտեղից Մուսթաֆա Քեմալը 1919թ. մեկնել էր Սամսուն:

⁷ Հետաքրքրական է, որ արձանի համար կազմակերպված ժողովրդական հանգանակության ժամանակ ամենամեծ ներդրումն ունեցել է հայազգի Պերճ Քերեսթեջյանը (Թյուրքեր), ով հետագայում կդառնա Թուրքիայի Ազգային Մեծ Ժողովի պատգամավոր: Տե՛ս Մելքոնյան Ռ., Թուրքիայի Հանրապետության խորհրդարանի հայազգի պատգամավորները (1935-1960թթ.), Արևելագիտության հարցեր (գիտական հոդվածների ժողովածու), Երևան, 2012, հ. 7, էջ 166-186:

ճարտարապետական լուծումներով Մուսթաֆա Քեմալին ներկայացնում է որպես «ազգային ազատագրական պայքարի» առաջնորդ՝ շրջապատված միայն անհայտ զինվորներով: Իսկ հուշարձանի հարավային կողմում կարելի է տեսնել Մուսթաֆա Քեմալին հավատարիմ որոշ անձանց արձանները (Իսմեթ Ինոնյու, Ֆեզալի Չաքմաք և այլք), որոնք շրջապատում են Քեմալին: «Անկախության պատերազմի» ընթացքում Աթաթյուրքի հետ զորքին հավասարապես առաջնորդած ազդեցիկ գործիչներ Քյազըմ Քարաբեքիրը, Ռաուֆ Օրբայը, Ալի Ֆուադ Ջեֆետյը, Ռեֆաթ Բեկեն և այլք ընդհանրապես պատկերված չէին⁸, և դրա պատճառներից էր նախկին զինակիցների միջև առաջացած քաղաքական խորը տարաձայնությունները: Արձանի տեղադրումից մեկ տարի առաջ Մուսթաֆա Քեմալը հանդես էր եկել իր հայտնի «Ճառ»-ով, որով, փաստացի, սեփական մեկնաբանությամբ խմբագրել էր Թուրքիայի վերջին տարիների պատմական իրադարձություններն ու դերերի «բաշխում» կատարել⁹: Համաձայն այդ շարադրման, Քեմալին վերապահված էր գլխավոր, միակ ազատարարի և գերագույն առաջնորդի դերը: Հանրապետության հռչակումից հետո Մուսթաֆա Քեմալին հակադիր ճամբարում հայտնված վերոհիշյալ գործիչները մնացին լուսանցքում և իրենց հասցեին խիստ մեղադրանքներ ստացան:

Սա, փաստացի, Քեմալի անձի պաշտամունքի հաստատման սկիզբն էր Թուրքիայում, որին զուգահեռ ընթացան Մուսթաֆա Քեմալի մենիշխանության և միակուսակցական համակարգի հիմնավորման գործընթացները: Կուսակցությունը և իշխանությունները նպաստում էին, որպեսզի նախագահ Քեմալը

⁸ Փոխարենը, Աթաթյուրքի ետևում երևում են ԽՍՀՄ ներկայացուցիչներ Ս. Վ. Ֆրունզեի և Կ. Վ. Վորոշիլովի արձանները: Դրանք տեղադրվել էին ի նշան երախտագիտության ԽՍՀՄ-ին՝ ազգայնական շարժման ժամանակ վերջինիս ցուցաբերած օգնության համար:

⁹Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR.81464/nutuk.html>

հայտնվեր ամենուր՝ դրա համար օգտագործելով ՋԼՄ-ները: Նա շրջում էր երկրով մեկ, հանդիպում մարդկանց մեծ խմբերի հետ և փորձում առաջ տանել իշխանության առաջարկած վերափոխումները:

Այստեղ տեղին է փաստել, որ Մ. Քեմալի անձի պաշտամունքը «արտադրվում» և «հանրայնացվում» էր պետության կողմից: Թեև Քեմալը ազգայնական շարժման հաղթանակից հետո դարձել էր հայտնի հերոս, այնուամենայնիվ, նրա գլխավորած կառավարության կողմից իրականացվող մոդեռնիզացիոն վերափոխումները չէին վայելում երկրի բնակչության մեծամասնության հավանությունը: Ուստի Մ. Քեմալի կերպարը դարձավ կարևոր գործիք, որպեսզի հաստատված վարչակարգը կարողանա տեղ հասցնել իր ուղերձները ժողովրդին և իրականացնել իր ցանկացած քաղաքականությունը: Նրա անհատի շուրջ սկսվեց կառուցվել հատուկ սրբազնային կերպար, որը պետք է դառնար իշխանությունների կողմից իրականացվող քաղաքականության գլխավոր «գովազդային» հենքն ու հիմնավորումը: Ամփոփելով՝ կարող ենք ասել, որ իր անձի շուրջ ստեղծված սրբազնային կերպարի միջոցով Աթաթյուրքը դարձավ Թուրքիայի «Առաջին մարդը»:¹⁰

«Երկրորդ մարդը». Իսմեթ Ինոնյու

Քեմալի մահից հետո, 1938թ. նոյեմբերի 11-ին ԹԱՄԺ Թուրքիայի նոր նախագահ ընտրեց Իսմեթ Ինոնյուին: Նրա թեկնածությունը անցավ միաձայն, և սկսվեց Թուրքիայի պատմութ-

¹⁰ Այստեղ մենք օգտագործում ենք Մ. Աթաթյուրքի կենսագիր Շևքեթ Սյուրեյա Այդեմիրի հայտնի ստեղծագործության անվանումը՝ «Tek adam», որը դարձել է լայն գործածական թուրքական շրջանակներում և լավագույնս արտահայտում է Աթաթյուրքի դիրքը թուրքական իրականության մեջ: Տե՛ս Aydemir Ş. S., Tek adam, 3 cilt, İstanbul, 1997: Նույն հեղինակի գրչին է պատկանում Բ. Ինոնյուի կենսագրական «İkinci adam» («Երկրորդ մարդը») եռահատոր ստեղծագործությունը, տե՛ս Aydemir Ş. S., İkinci adam, 3 cilt, İstanbul, 2009:

յան ամենահակասական փուլերից մեկը՝ «Ազգային շեֆի» ժամանակաշրջանը (*Milli Şef Dönemi*), որը շարունակվեց մինչև 1950թ.:¹¹

Իսմեթ Ինօնյուն՝ մինչ 1934 թ. Մուսթաֆա Իսմեթը, ծնվել է 1884թ. Իզմիրում: Ստացել է բարձրագույն ռազմական կրթություն, 1906թ. ծառայության անցել Օսմանյան կայսրության զանազան շրջաններում՝ Էդիրնեից մինչև Եմեն: Ակտիվորեն մասնակցել է «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության ընդհատակյա գործունեությանը: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին եղել է Երկրորդ բանակային կորպուսի ԳՇ պետ: Մուղրոսի զինադադարից հետո Ինօնյուն զբաղեցրել է տարբեր պաշտոններ Ռազմական նախարարությունում: 1920թ. մեկնելով Անկարա՝ այնտեղ միացել է ազգայնական շարժման զինված ուժերի կազմակերպման գործին: Ինօնյու գետի մոտ տարած հաղթանակի շնորհիվ ազգայնականները կարողացան կանգնեցնել հունական զորքի առաջխաղացումը դեպի Թուրքիայի խորքը և բեկեցին պատերազմի ելքը հոգուտ ազգայնական ուժերի: Այս ճակատամարտում մեծ էր Իսմեթ փաշայի դերը, որի համար էլ հետագայում նրան տրվեց Ինօնյու պատվանուն/ազգանունը: Այնուհետև, Ի. Ինօնյուն դարձավ Թուրքիայի գլխավոր բանակցողը արևմտյան տերությունների հետ: Նրա դիվանագիտական ջանքերը հաջողության հասան հատկապես Լոզանի խորհրդածոդովում (1923թ.), որով ճանաչվեց թուրք ազգայնականների իշխանությունը Փոքր Ասիայի վրա: Հանրապետության հռչակումից հետո Ինօնյուն դարձավ Մուսթաֆա Քեմալի մերձագույն զինակիցն ու նշանակվեց երկրի վարչապետ՝ այդ պաշտոնում մնալով (փոքր դադարով) մինչև 1936թ.:

¹¹Որոշ հեղինակներ հիշատակում են այս փուլի մասին որպես «կորուսյալ տարիներ» (*Türkiye'nin kayıp yılları*), իսկ որոշները նշանավորում Թուրքիայում իսկական ժողովրդավարության հաղթանակով: Այս մասին տե՛ս Heper M., İsmet İnönü: The Making of a Turkish Statesman, Brill, 1998, p.4:

Գրեթե բոլոր հարցերում Ինոնյուն և Աթաթյուրքը աշխատում էին միասնաբար, սակայն 1930-ականների կեսերին նրանց հարաբերություններում սկսվեց լարվածություն: Դրա հիմնական պատճառը գաղափարական տարաձայնություններն էին Հանրապետական ժողովրդական կուսակցության (ՀԺԿ) այլ հայտնի ներկայացուցիչների հետ, որոնց սատարում էր Աթաթյուրքը: Արդյունքում՝ Ինոնյուն թողեց վարչապետի պաշտոնը և փաստացի հեռացավ քաղաքականությունից:

Դեռևս 1936թ. Աթաթյուրքի մոտալուտ մահը կանխագուշակելով՝ քաղաքական դաշտում սկսվեցին տեղաշարժեր երկրի նոր ղեկավարի թեկնածության համար: Ինոնյուն ամենահավանական թեկնածուներից էր, ուստի ընդդիմադիր ուժերի կողմից նա պարբերաբար քննադատությունների էր ենթարկվում: Եթե մինչ վարչապետի պաշտոնը թողնելը՝ Ինոնյուն ամենուր հիշատակվում էր Աթաթյուրքի կողքին, ապա 1937-1938թթ. ընդդիմադիրները ջանում էին ջնջել Ինոնյուի ներկայության բոլոր հետքերը: Փորձ էր արվում մոռացության մատնել նրան, ինչպես դա կիրառվում էր այլ ավտորիտար համակարգերում¹²: Ինոնյուի կերպարի շուրջ ստեղծված մթնոլորտը ճշգրտորեն նկարագրում է հետևյալ դիպվածը: 1938թ. հուլիսին, երբ նշվում էր Լոզանի համաձայնագրի տասնհինգամյակը, թուրքական մամուլում նույնիսկ մեկ տող հիշատակում Ի. Ինոնյուի մասին այդ առթիվ չհայտնվեց:¹³

«Ազգային շեֆի» ժամանակաշրջանը

Իրավիճակը փոխվեց 1938թ. նոյեմբերին, երբ Աթաթյուրքի մահից հետո Իսմեթը ընտրվեց նախագահ՝ գրեթե չհանդիպելով ընդդիմության: Բացի ընդդիմադիր ուժերի անհամարձակությունից, Ինոնյուի ընտրվելուն նպաստեց նաև այն մեծ հե-

¹²Տե՛ս և Плампер Я., նշվ. աշխ., էջ 55-118:

¹³ Türkiye Tarihi 4. Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul, 1997, s. 121.

դինակությունը, որ նա վայելում էր թե՛ կուսակցությունում, թե՛ բանակում: Շատերի աչքին նա երևում էր որպես Աթաթյուրքի միակ ժառանգորդ, մարդ, ով ամենամոտոս է եղել նրան¹⁴:

Աթաթյուրքի կենդանության օրոք թուրքական քաղաքական համակարգում ձևավորված անձի պաշտամունքի ինստիտուտը փոխանցվեց Ինոնյուին: Նախագահ ընտրվելուց հետո սկզբում Ի. Ինոնյուն պահպանեց Աթաթյուրքի անձի պաշտամունքը, սակայն աստիճանաբար նվազեցրեց վերջինիս «ներկայությունը» և փորձ արեց այդ պաշտամունքը շրջել դեպի իր անձը: Դա ակնհայտ դարձավ արդեն 1938թ. դեկտեմբերին:

Դեկտեմբերի 26-ին տեղի ունեցավ ՀՏԿ արտահերթ համագումարը, որի ժամանակ Ինոնյուին տրվեց «ազգային շեֆ» (Milli Şef) կոչումը: Միննույն ժամանակ փոփոխություններ տեղի ունեցան նաև կուսակցության կանոնադրության մեջ: Ըստ այդ փոփոխությունների՝ Քեմալ Աթաթյուրքը հռչակվեց «հավերժ նախագահ» (Ebedî Şef), իսկ Իսմեթ Ինոնյուն՝ կուսակցության անփոփոխ նախագահ: Ի. Ինոնյուին ազգային շեֆ հռչակելու որոշումը ՀՏԿ համագումարը հիմնավորեց հետևյալ կերպ. «*Բոլոր երկրներում, և հատկապես այնտեղ, ուր վերջերս ընդունվել է բազմակուսակցական համակարգ, ազգային շեֆի դերը շատ կարևոր է: Քանի որ հենց ազգային շեֆն է, որ պետք է ձևակերպի քաղաքական մտքերն ու կատարելագործի դրանք որպես սկզբունքներ, արմատավորի դրանք քաղաքական խավի ուղեղներում և շարունակաբար քաղաքականապես կրթի մարդկանց... ՀՏԿ-ն ուղղորդեց ժողովրդին անկախության և զարգացման համար իրենց պայքարում: ... ՀՏԿ-ն իր մեջ ամփոփում է [Թուրքիայի] բոլոր քաղաքացիներին: Ի նկատի ունենալով վերոնշյալ հանգամանքները՝ որոշված է, որ նա, ով կընտրվի որպես կուսակցության նախագահ, պետք է կրի «ազ-*

¹⁴Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն, Երևան, 2014, էջ 101-102, VanderLippe J. M., The Politics of Turkish Democracy: İsmet İnönü and the Formation of the Multi-Party System, 1938-1950, State University of New York Press, p. 28-31.

գային շեֆի» կոչում, որպեսզի ունենա անհրաժեշտ հեղինակություն՝ ՀԺԿ վերոնշյալ գործառույթներն իրականացնելու համար: Գտնում ենք, որ այս քայլը լավագույնս կնպաստի երկրի շահերին¹⁵: Սա նշանակում էր, որ ժողովուրդը հենց ՀԺԿ-ն է, իսկ Ինոնյուն՝ ժողովրդի մարմնացումը: Սա նոր անձի պաշտամունքի հաստատման գլխավոր ազդանշաններից էր:

Ազգային շեֆ տիտղոսի հռչակումից հետո սկսվեց Ինոնյուի կերպարի «հանրայնացումը» ԶԼՄ-ների միջոցով: Ժամանակի իշխանամետ ամսագրերից մեկում՝ «Ülkü»-ում պարբերաբար հրատարակվում էին հոդվածներ ու սյունակներ, որոնցում ժողովրդին «բացատրվում էր» ազգային շեֆ կոչման անհրաժեշտությունը: Այսպես, տարբեր հոդվածներում ասվում էր, որ «ազգային շեֆը ժողովրդի հայրն է», «նա դաստիարակ է» և «նրա բոլոր ջանքերն ուղղված են ժողովրդին կրթելուն, դաստիարակելուն», «ժողովուրդը իր ապագան դրել է ազգային շեֆի ապահով ձեռքերի մեջ», «նա ներկայացնում է ազգային իղձերն» ու «ենթարկվել ազգային շեֆին նշանակում է կատարել ժողովրդի իղձերը»¹⁶: Այստեղ տեսնում ենք, որ Ի. Ինոնյույի անձի պաշտամունքի մեջ առկա էին այն բոլոր հասկությունները, որոնք նրան վեր էին բարձրացնում ժողովրդից, դարձնում ոչ հասարակ մահկանացու ու դրանով իսկ ավելացնում նրա շուրջ եղած «սրբազնությունը»:

Կարելի է առանձնացնել ազգային շեֆ տիտղոսի ընդունման և դրա միջոցով Ինոնյուի անձի պաշտամունքի հաստատման երեք պատճառ.

Առաջին հերթին, անհատի պաշտամունքի պահպանությունը կարևոր էր միակուսակցական վարչակարգի անխափան ընթացքն ապահովելու և ծրագրված քեմալիստական կոչվող վերափոխումները շարունակելու համար: Ի. Ինոնյուն շարու-

¹⁵Koçak C., Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), (2 cilt), İstanbul, 2010, I cilt, s.166-167.

¹⁶ Unal, Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu. Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci, s. 167.

նակեց Աթաթյուրքի նախաձեռնած արդիականացման գործընթացն ու էտատիզմի դիրքերի հզորացումը, ինչը հանդիպում էր ուժեղ ընդդիմության ինչպես քաղաքական էլիտայի, այնպես էլ երկրի բնակչության շրջանում: «Վսեմ ու վեհ» անհատը, ինչպես Աթաթյուրքի դեպքում, այնպես էլ հիմա պետք է լիներ գլխավոր գործիքը նախատեսվող քաղաքականությունն իրականացնելու գործում: Ազգային շեֆի կոչումը պետք է երաշխավորեր վերափոխումների իրականացումը:

Մյուս կարևոր պատճառն այն էր, որ Ինոնյուն չունեք այնչափ խարիզմա, որքան Աթաթյուրքը: Անհրաժեշտ է նշել, որ Աթաթյուրքի հաջողության գրավականներից մեկն այն էր, որ պետությունը նրա անձը «օժտել էր» քաղաքական խարիզմայի առանձնահատկություններով, որոնց նպատակն էր էլ ավելի ուժեղացնել Աթաթյուրքի կերպարը: Այսպիսով, ազգային շեֆ տիտղոսը պետք է փոխարիներ խարիզմայի բացակայությունը և յուրատեսակ անձեռնմխելիությունն ու սրբազնությունն էր ապահով Ինոնյուի համար: Սա անհրաժեշտ էր իշխանությունը իր ձեռքում պահելու համար¹⁷:

Վերջին, սակայն ոչ պակաս կարևոր հանգամանքն այն էր, որ ազգային շեֆ տիտղոսի ընդունումը թելադրված էր նաև տվյալ ժամանակաշրջանում եվրոպական որոշ երկրներում միակուսակցական «շեֆային» համակարգերի հաստատմամբ ու զարգացմամբ¹⁸: Պատահական չէ, որ որոշ հետազոտողներ Ի. Ինոնյուի կառավարման ձևը համեմատում են ֆաշիստական վարչակարգերի հետ: Այս համատեքստում էր դիտարկվում նաև «ազգային շեֆ» կոչման հաստատումը և նշվում, որ սրանով Ի. Ինոնյուն անուղղակի ապացուցում էր, որ նա որդեգրել է ֆաշիզմի սկզբունքները, որոնք դեռ 1935թ. մշակվել էին Ռեջեփ Փեքերի կողմից (սակայն Աթաթյուրքը մերժել էր

¹⁷ Ahmad F., *The Making of Modern Turkey*, Routledge, 2002, p.69.

¹⁸ *Türkiye Tarihi 4. Çağdaş Türkiye 1908-1980*, s. 124.

դրանք)¹⁹: «Ինոնյուի վարչակարգի կողմից ֆաշիստական սկզբունքների որդեգրումը ճշգրտորեն կարելի է բնորոշել կուսակցության կարգախոսով. «մեկ կուսակցություն, մեկ ազգ, մեկ առաջնորդ»»:²⁰

Ինոնյուի անձի պաշտամունքի հաստատման համար կարևոր քայլ էր իշխանությանը անցանկալի քաղաքական գործիչներից ձերբազատումը: Աստիճանաբար քաղաքական ասպարեզից դուրս մղվեցին Ինոնյուի «շեֆությունը» չընդունող գործիչները: Նախագահ դառնալուց հետո Ինոնյուն սկսեց հնարավորինս մեկուսացնել այն բարձրաստիճան կուսակցական գործիչներին, որոնք մոտ հարաբերություններ ունեին Աթաթյուրքի հետ և Ինոնյուին դիտարկում էին միայն որպես «առաջինը հավասարների մեջ»²¹: Որոշներին արգելվեց ընտրվել պատգամավոր 1939թ. ընտրություններում, իսկ ոմանք հեռացվեցին կարևոր պաշտոններից (օրինակ՝ արտաքին գործերի նախարար Թեֆիք Ռյուշթյու Արասը նշանակվեց դեսպան Լոնդոնում): Միննույն ժամանակ, քաղաքական ասպարեզ վերադարձան և բարձր պաշտոնների նշանակվեցին նախկինում Աթաթյուրքին քննադատած որոշ գործիչներ (օրինակ՝ Քյազըմ Քարաբեքիրը դարձավ ԹԱՄԺ նախագահ, Ֆեթհի Օքյարը՝ նշանակվեց արդարադատության նախարար): Կադրային այս տեղաշարժերը դիտարկվում էին որպես նոր հարացույց՝ ի հակադրություն Աթաթյուրքի մշակած տարբերակի:

Ինոնյուի պաշտամունքի հաստատման համար առանձնահատուկ նշանակություն ուներ Ինոնյուի կերպարի ներկայացումը հասարակության մետաֆիզիկական տարածքի բոլոր անկյուններում: Այս գործում, ինչպես Աթաթյուրքի պարագայում, հասկապես կարևոր էր ազգային շեֆի վիզուալ ներկայության ապահովումը երկրի ողջ տարածքում: Պատճառն այն

¹⁹ Soyak H. R., Atatürk'ten hatıralar, 2 Cilt, İstanbul, s. 788-789.

²⁰ Ahmad F., նշվ. աշխ., էջ 69:

²¹ Նույն տեղում:

էր, որ թե՛ Աթաթյուրքի, թե՛ Ինոնյուի անձի պաշտամունքը զգալիորեն վիզուալ ֆենոմեն էր, որը նախատեսված էր բնակչության այն զանգվածի համար, որի մտավոր աշխարհը ձևավորված էր պատկերներով՝ ի հակադրություն տպագիր խոսքի: Սա էլ, իր հերթին, պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ մինչև 1960թ. Թուրքիայի բնակչության միայն 39.5 տոկոսն էր տառաճանաչ²² և երկրի բնակիչների մի զգալի մասը առաջնորդի անձին կարող էր «հաղորդակցվել» միայն տեսողական պատկերների միջոցով: Մյուս կողմից, դիմանկարների և առավել ևս արձանների ու կիսանդրիների տեղադրումը դեռևս մեծ տաբու էին սուննի իսլամի հետևորդների համար: Այն փաստը, որ հանրապետական իշխանությունը ոչ միայն թույլատրում, այլև ինքն էր նախաձեռնում ու աջակցում արձանների տեղադրմանը բնակավայրերի կենտրոնական հատվածներում, իր մեջ նույնպես բացահայտ ուղերձ էր պարունակում. դա նշանակում էր, որ իշխանությունը այլևս դուրս է իսլամական կարգադրությունների շրջանակից և նոր հասարակարգ է ստեղծում իր սեփական թելադրանքով²³: Այսպիսով, ազգային շեֆի նկարները շուտով հայտնվեցին ամենուր, ՀԺԿ գրասենյակներում Աթաթյուրքի նկարները փոխարինվեցին Ինոնյուի դիմանկարներով²⁴: Ինոնյուի դիմանկարը հայտնվեց նաև թուրքական թղթադրամների և մետաղադրամների, նամականիշերի վրա՝ դարձյալ փոխարինելով Աթաթյուրքին²⁵: Երբ ազգային շեֆը

²² Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն, էջ 105-106:

²³ Zürcher E. J., “In the name of the father, the teacher and the hero: the Atatürk personality cult in Turkey”, in Vivian Ibrahim, Margit Wunsch, Political Leadership, Nations and Charisma’ Routledge 2012, p. 129-142.

²⁴ Mango A., Atatürk: The Biography of the founder of Modern Turkey, The Overlook press, 2002 (epub ձևաչափ), p. 1589.

²⁵ Անհրաժեշտ է նշել, որ թղթադրամների վրա Ինոնյուի պատկերումը համապատասխանում էր թուրքական օրենսդրությանը (1926թ. մարտին հրապարակված թիվ 3322 որոշմամբ 50, 100, 500 և 1000 լիրա արժողությամբ թղթադրամների վրա պետք է պատկերված լինե՞ր երկրի նախագահը): Այս թեման 2008թ. նորից հայտնվել էր թուրքական քաղաքական օրակարգում:

այցելում էր որևէ համերգ, ներկայացում կամ ձիարշավ, իշխանությունները ստիպում էին, որ այդ այցելությունները պատկերող լուսանկարները պարտադիր հայտնվեին թերթերի էջերին²⁶:

Ինոնյուի դիմանկարներն ու կիսանդրիները սկսեցին զարդարել ոչ միայն կուսակցական, այլև պետական հաստատությունները: Նախատեսվում էր Ստամբուլի սրտում՝ Թաքսիմ հրապարակում, տեղադրել Ինոնյուի արձանը՝ ձիավորի կերպարով: Այն պետք է իր չափերով և տեսքով «իշխեր» տեղանքի վրա և ստվերում թողներ Կանոնիկայի հեղինակած Հանրապետության հուշարձանը: 1940թ. արձանը պատվիրվեց Գերմանիայում, բայց սկսված Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի պատճառով այն Թուրքիա հասավ միայն 1950 թվականի ընտրություններից հետո²⁷:

Իր անձի հանրայնացման ժամանակ Ինոնյուն ներկայացվում էր որպես առաջադիմության, մոդեռնիզացիայի և արևմտականացման գլխավոր խորհրդանիշ, ուստի պատահական չէ, որ նրա անունն էր կրում 1943թ. ազգային կրթության նա-

Այն ժամանակ Թուրքիայի վարչապետ Ռ.Թ. Էրդողանը ԱԶԿ երիտասարդական կոնգրեսում հայտարարել էր, թե. «շատ լավ գիտենք, թե ինչպես էր ԺՀԿ թույլատրել Աթաթյուրքի նկարների հեռացումը պատերից, թղթադրամներից վրայից...»: Տե՛ս Anadol: "Atatürk'ün resmi paradan çıkarılmadı" <http://www.cnnturk.com/2008/dunya/04/14/anadol.ataturkun.resmi.paradan.cikarilmasi/448531.0/index.html> (վերջին այցելությունը՝ 10.09.2015թ.)

²⁶ Akandere O., Milli Şef Dönemi. Çok-partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler 1938-1945, İstanbul, 1998: Ցավոք, գիրքը մեզ հասանելի չէ, մենք կարողացել ենք օգտվել միայն համացանցում հրապարակված գրքի որոշ հատվածներից: Տե՛ս <http://ankakedisi.com/kitaplardan/dr-osman-akandere-millisef-donemi/>, (վերջին այցելությունը 29.08.2015թ.)

²⁷ Արձանի համար նախապատրաստված պատվանդանը տեղադրվել էր մինչև արձանի Գերմանիայից ժամանելը: Այն գտնվում էր Ինոնյուի զբոսայգու (այսօրվա՝ Գեզի զբոսայգի) մուտքի մոտ: Մակայն արձանն այդպես էլ Ինոնյուի կենդանության օրոք չտեղադրվեց: ԺԿ-ի իշխանության գալուց հետո արձանի մասերը տարվեցին Ստամբուլի Մաջլիսիյեթյոյ թաղամասում գտնվող ծխախոտի ու ալկոհոլի արտադրամասերից մեկի բակ: Միայն 1982թ. այն տեղադրվեց Ստամբուլի Շիշլի թաղամասի այգիներից մեկում՝ Թաշլըբում:

խարարության կողմից հրատարակության պատրաստած հանրագիտարանը (İnönü Ansiklopedisi)²⁸, նրա անունով սահմանվել էր պետական մրցանակ, կառուցվել Բնոնյուի անվան մարզադաշտ, Բնոնյուի զբոսայգի, և այլն: Հետաքրքրական է, որ Բնոնյուի անձի պաշտամունքի ուժեղացումը բերել էր նրան, որ սովորական քաղաքացիներն էին սկսել կերտել նրա «սրբազնային կերպարը»՝ առանց պետության անմիջական պարտադրանքի: Օրինակ, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին Ջեյնել Աբիդին Ջյումբյուշ (Zeynel Abidin Cümbüş) անունով մի մանդոլինա պատրաստող Իսմեթ Բնոնյուին նվիրված քայլերգ էր գրել ու անվանել «Ազգային շեֆի քայլերգը» (Milli Şef Marşı)²⁹:

Բնոնյուի նախագահության օրոք իր անձի պաշտամունքի հաստատումը հանգեցրեց նրան, որ Աթաթյուրքի կերպարը որոշակիորեն մնաց սովերում: Այնուամենայնիվ, Աթաթյուրքը կարևոր խորհրդանիշ էր, որին չէր կարելի ամբողջությամբ ջնջել հասարակության «տեսադաշտից» կամ, առավել ևս, բացահայտ հակադրության մեջ մտնել նրա հետ: Ավելին, Բնոնյուն հավատում էր, որ հանրապետական կարգի համար Աթաթյուրքի կերպարի պահպանումը կենսական նշանակություն ունի³⁰: Ուստի պատահական չէ, որ երբ 1946թ. Ջելալ Բայարը Բնոնյուի հետ հանդիպման ժամանակ ներկայացրեց նոր

²⁸ Բնոնյուի նախագահության օրոք հրատարակվեցին հանրագիտարանի առաջին չորս հատորները: 1951 թվականից, երբ իշխանության եկավ Ժողովրդավարական կուսակցությունը, հանրագիտարանը անվանափոխվեց «Թուրքական հանրագիտարանի» (Türk Ansiklopedisi): Հանրագիտարանի վերջին՝ 33-րդ հատորը հրատարակվեց 1984թ.:

²⁹ Քայլերգի բառերն ու երաժշտության նոտաները տպագրվել են թերթոնի վրա՝ վաճառքի հանելու նպատակով, սակայն անհայտ պատճառով քայլերգը երբևէ չի կատարվել ու հանրայնացվել: Քայլերգի բառերը տե՛ս՝ Milli Şef Marşı'nın perde arkası..., <http://www.cnnturk.com/2013/kultur.sanat/diger/03/04/milli.sef.marsinin.perde.arkasi/698750.0/index.html> (վերջին այցելությունը 29.08.2015թ.)

³⁰ Heper M., նշվ. աշխ., էջ 182:

ձևավորված ընդդիմադիր Ժողովրդավարական կուսակցության ծրագիրը, վերջինս մի քանի պայման առաջադրեց Բայարին՝ իր համաձայնությունը ստանալու դիմաց, որոնցից մեկը հետևյալն էր. ԺԿ-ականները երբեք չպետք է Աթաթյուրքի խորհրդանիշի դեմ թշնամական դիրք ունենային³¹: Սակայն զուգահեռ հնարավորինս նվազեցվում էր Աթաթյուրքի խորհրդանշական ներկայությունը: Այսպես, Ինոնյուի նախագահության օրոք Աթաթյուրքի «Ճառը» («Nutuk») երբեք չի հրատարակվել, գրեթե արգելված է եղել և միայն 1950թ. երկրորդ կեսին է վերահրատարակվել³²:

Ինոնյուն՝ բազմակուսակցական համակարգի կիզակետում

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո սկսվեց նոր աշխարհակարգի ձևավորումը, որը նոր իրողություններ ստեղծեց Թուրքիայի համար: Պատերազմի արդյունքում ստեղծված քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամը, և միակուսակցական բռնապետական վարչակարգի սահմանափակումները հանգեցրին ՀԺԿ դիրքերի թուլացմանը: Արտաքին ճնշման տակ սա հիմք հանդիսացավ ընդդիմության ձևավորման և ժողովրդավարական կարևոր սահմանափակումների վերացման (օրինակ՝ անցում կատարվեց բազմակուսակցական համակարգին):

1946 թ. մայիսի 10-ին հրավիրվեց ՀԺԿ երկրորդ արտակարգ համագումարը, որտեղ որոշում կայացվեց հրաժարվել «անփոփոխ նախագահ» և «ազգային շեֆ» տիտղոսներից: Այսպիսով, պաշտոնապես ավարտվեց «ազգային շեֆի» փուլը Թուրքիայի

³¹ Toker M., Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1944-1973. 1. Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950, Ankara, 1990, s.47.

³² Mustafa Armağan, Sayın Başbakan, para pul neyse, CHP Nutuk'u bile yasaklatmıştı, http://www.zaman.com.tr/yazarlar/mustafa-armagan/sayin-basbakan-para-pul-neyse-chp-nutuku-bile-yasaklatmisti_932531.html (վերջինայցելությունը՝ 10.09.2015թ.)

պատմության մեջ, սակայն փաստացի Ի. Ինոնյուն շարունակում էր իր ձեռքում պահել իշխանական լծակների մեծ մասը մինչև 1950թ.:

Բազմակուսակցական համակարգի ձևավորումից հետո ընդդիմադիր դաշտի գլխավոր ուժ հանդիսացող ԺԿ-ի շուրջ համախմբված ամենատարբեր ճակատների ներկայացուցիչների քննադատության թիրախում մշտապես հայտնվում էր Ի. Ինոնյուն: ԺԿ կողմից շրջանառության մեջ է դրվում «Եկավ Իսմեթը, վերջացավ հաջողությունը» («Geldi İsmet, Gitti Kısmet») արտահայտությունը: Սակայն մեծապես խուսափելով նրան բացահայտ ու ուղիղ քննադատելուց, ընդդիմադիրները սկսեցին նորից մեծարել Աթաթյուրքի ու նրա հերոսական, «մարգարեական» կերպարը: Այդ իրավիճակը շատ պատկերավոր է նկարագրել պատմաբան Մ. Թունջայը. «Որպեսզի Իսմեթ փաշային չասեին «Դու փոքր ես», ասում էին «Աթաթյուրքը մեծ է»³³: Լայնորեն սկսվեց հակադրվել Ինոնյուի և Աթաթյուրքի կերպարները: Ընդդիմությունը կառավարությանը և ՀԺԿ-ին մեղադրում էր Աթաթյուրքի սկզբունքները մոռացության տալու համար³⁴: Փաստորեն, կարող ենք ասել, որ Ինոնյուի ու ԺՀԿ-ի դեմ ԺԿ-ն մշակեց մի նոր պատմական հարացույց (discourse), համաձայն որի քեմալիստական վարչակարգի հաջողությունները վերագրվեցին բացառապես Աթաթյուրքին, իսկ անհաջողությունները ՀԺԿ-ին և անձամբ Ինոնյուին: ՀԺԿ-ն իր հերթին սրան ի պատասխան առաջադրեց այն թեզը, որ «վեհ

* «ամենագոյ» ներկայություն էզրը կիրառում է Է.Տ. Զյուրխերը: Sté u ZürcherE. J., “In the name of the father, the teacher and the hero: the Atatürk personality cult in Turkey”, p. 129:

³³ Tunçay M.: Dersim'de isyan yoktu, <http://www.haber7.com/siyaset/> haber/455989-mete-tuncay-dersimde-isyan-yoktu(վերջին այցելությունը՝ 10.09.2015թ.)

³⁴ Կոնդակչյան Ռ., «Միջպարտիական պայքարը Էտպատերազմյան Թուրքիայում և Դեմոկրատական պարտիայի անցումը իշխանության գլուխ», Արևելագիտության ժողովածու, թիվ 2, 1964, էջ 103:

Աթաթյուրքը» ստեղծել է ՀԺԿ-ն, ուստի քեմալիզմի/աթաթյուրքիզմի իրական և միակ շարունակողը ՀԺԿ-ն է:

1945-1950 թթ. ընթացող ՀԺԿ-ԺԿ պայքարի արդյունքում, թե՛ իշխանությունը, և թե՛ հատկապես ընդդիմությունը սկսեցին ուռճացնել Աթաթյուրքի անձի շուրջ արդեն իսկ գոյություն ունեցող սրբազնային պաշտամունքը և շահարկել վերջինիս խորհրդանիշը միջկուսակցական պայքարում: Աթաթյուրքը նորից դարձավ երկրի «Առաջին մարդը», իսկ Ինոնյուն՝ երկրորդը: Հենց այս ժամանակ էլ սկսվում է Աթաթյուրքի անձի հարատև «ամենագոյ» ներկայությունը* թուրքական քաղաքականության մեջ, որը ժամանակի ընթացքում ավելի է «հարստանում» տարբեր խորություններով և դառնում մերօրյա թուրքական քաղաքականության ազդեցիկ գործոններից մեկը³⁵: Ամփոփելով, կարելի է ասել, որ 1938-1950 թթ. *ինոնյուիզմը* նպաստեց այն *աթաթյուրքիզմի ձևավորմանը*, որը մեզ ծանոթ է ժամանակակից թուրքական քաղաքական անցուղարձից:

2013 թ. դեկտեմբերին, երբ Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ Էրդոդանը ելույթ էր ունենում Ստամբուլում՝ ցույցի ժամանակ, նրա որոշ կողմնակիցներ հագել էին շապիկներ, որոնց վրա կարելի էր կարդալ. «Մա՛րդ, մենք գալիս ենք քո հետքերով» (Adam izindeyiz)³⁶: Մա հիշեցնում էր հայտնի քեմալիստական «Մեր հայր, մենք գալիս ենք քո հետքերով» (Atam izindeyiz) կարգախոսը: Այս և նմանատիպ այլ քայլեր³⁷վկայում են, որ ժամանակակից Թուրքիայում փորձ է արվում ստեղծել մեկ այլ անհատի՝ նախագահ Էրդոդանի անձի շուրջ պաշտա-

³⁵ Navaro-Yashin Y., Faces of State: Secularism and Public life in Turkey, Princeton University Press, 2002, p. 188-205.

³⁶ ERDOĞAN'I "ADAM İZİNDEYİZ" DİYE KARŞILADILAR, <http://www.haber3.com/erdogani-adam-izindeyiz-diye-karsiladilar-haberi-2393876h.htm>, (վերջին այցելությունը 29.08.2015թ.):

³⁷ Akyol M., Turkey's warring personality cults, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/turkey-personality-cult-war-erdogan-gulen.html>, (վերջին այցելությունը 29.08.2015թ.)

մունք, որի համար հաճախ յուրացվում են Աթաթյուրքի պաշտամունքի բաղկացուցիչ տարրերը: Միննույն ժամանակ, թուրքական մերձիշխանական մամուլում հանդիպում են հրապարակումներ, որոնց հեղինակները քննադատությամբ են հանդես գալիս Ի. Ինոնյուի մասին՝ հակադրելով նրան ու ՀԺԿ-ն Աթաթյուրքի «սրբազան» կերպարին³⁸: Սա հստակ ցույց է տալիս, որ տակավին յոթ տասնամյակ առաջ ձևավորված խորհրդանշական, բայց ոչ առերևույթ պայքարը անձի պաշտամունքի շուրջ մերօրյա Թուրքիայում ստանում է նոր բովանդակություն և դասական ժողովրդավարության բացակայության պայմաններում մնում է նշանակալի քաղաքական գործոն:

**«ВТОРОЙ ЧЕЛОВЕК»:
КУЛЬТ ЛИЧНОСТИ И МЕЖПАРТИЙНАЯ БОРЬБА В ТУРЦИИ
В 1938-1950 ГГ.**

Варужан Гегамян
(резюме)

Культ Ататюрка в Турции развивался на протяжении всей истории республики. Зародившись еще в первое десятилетия после провозглашения республики при непосредственном участии государства во главе со самим Ататюрком, он превратился в важный политический фактор для реализации кемалистских реформ. После смерти Ататюрка новый президент И. Иненю сделал попытку создать собственный культ, но это обернулось неудачей в силу создавшейся новой внутри- и внешнеполитической обстановки. После 1945г. новообразованные оппозиционные партии в борьбе за власть использовали и

³⁸Տե՛ս օրինակ՝ Pro-gov't daily report stating İnönü poisoned Atatürk becomes subject of derision, http://www.todayszaman.com/anasayfa_pro-govt-daily-report-stating-i-nonu-poisoned-aturk-becomes-subject-of-derision_377295.html (վերջին այցելությունը՝ 10.09.2015թ.)

противопоставляли символ Ататюрка культу Иненю и Народно-республиканской партии. В межпартийной борьбе сакральность вокруг Ататюрка обогатилась и “освоивала” новые глубины. В данной статье мы показываем, что нынешний “вездесущий культ” Ататюрка, как один из главных факторов в политической жизни Турции, зародился в период президентства И. Иненю (1938-1950гг.). Данной статьей мы попытались объяснить также истоки культа очертив его место в истории, а конкретно – в контексте современных культов личности.

**“THE SECOND MAN”:
PERSONALITY CULT AND INTER-PARTY STRUGGLE IN
TURKEY IN 1938-1950**

Varujan Geghamyan
(summary)

The cult of Atatürk developed along the history of the Turkish Republic. The start of a personality cult around Mustafa Kemal was in the mid-1920s. Manufactured by the state and Atatürk himself, the personality cult became an important instrument to buttress the republican regime. During his presidency (1938-1950) Atatürk’s immediate successor İsmet İnönü tried gradually to replace the cult of Atatürk with his own. In the new political situation after 1945, the opposition led by Democrat Party used sacral image of Atatürk to topple the İnönü government. In this process it enriched with new depths and meanings and became an “omnipresent” political factor in Turkish politics and continues to play very important role today. The article outlines the history of the personality cult in Turkey in 1923-1950 in the context of the modern personality cults and the history of Turkish Republic.